

Klank- en woordgeografie rond Venlo

H. Cromptvoets

bron

Herman Cromptvoets, *Klank- en woordgeografie rond Venlo* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 95). Hasselt 1998

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/crom005klan01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / H. Cromptvoets

 dbnl i.s.m.

Algemeen

Wanneer men een dialectgeografisch onderzoek gaat doen rond Venlo, stuit men automatisch op een aantal isoglossen die zich hier in de loop van de eeuwen hebben vastgezet. Enkele ervan zijn zelfs bekend in breder kring buiten het vakgebied van de dialectologen bijvoorbeeld de Uerdinger lijn, die de tegenstelling *ik-ich* symboliseert, de Panninger lijn, die het verschil aangeeft tussen bijvoorbeeld *slaan* en *sjslaan* en de Panninger zijlijn, die het onderscheid aangeeft tussen anlautend *sch* en *sj* (*schoon/sjoon*). Wanneer men kleinschalig verder gaat met het onderzoek, blijkt dat er klankgeografisch en woordgeografisch overeenkomsten zijn maar dat er tussen de verschillende plaatsen ook veel verschillen voorkomen.

Een bekend feit binnen de wereld van de dialectologie is dat op de dialecten in de loop van de tijden geografische, bestuurlijke, religieuze en sociale factoren hebben ingewerkt. Bestuurlijk en politiek gezien speelt de rijksgrens tussen Nederland en Duitsland een belangrijke rol. We zullen zien in de loop van dit verhaal dat de rijksgrens steeds meer een dialectgrens wordt. Geografisch gezien zijn er in deze streek rond Venlo twee elementen van groot belang: de Maas en de Peel. De Peel gelegen op de grens van Noord-Brabant en Noord-Limburg vormde ook op taalkundig gebied een buffer van de eerste orde. De eeuwen durende beïnvloeding van het Rijnlands op het Limburgs moest op de hoogte van Meijel-Venray naar het zuiden afbuigen door de moerassen van de Peel. De Maas heeft voor Venlo en omgeving vooral een verbindende en economische rol vervuld. Venlo is eigenlijk altijd een ontmoetingspunt van handelaren geweest. Wanneer er één stad is die als zodanig genoemd moet worden, dan is dat Venlo. Geen van de Limburgse steden kon op een zo omvangrijk marktapparaat bogen als Venlo¹. Deze marktpositie moet men vooreerst in verband brengen met de toestand van de Maas. Van Venlo naar het zuiden toe heeft deze rivier een groot verval, boven Venlo naar het noorden toe daarentegen een zeer gering. Ook op de dag van vandaag heeft Venlo nog een belangrijke distributiefunctie met name richting Duitsland.

Een van de opvallendste factoren in het gebied rond Venlo die zeker het dialect van dit gebied heeft beïnvloed is wel geweest de bestuurlijke versnippering in het verdere en in het nog vrij recente verleden.

Omstreeks 1300 bestond het graafschap Gelre uit de tegenwoordige provincie Gelderland, Noord- en Midden-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied. Tot 1543 was Gelre de enige Nederlandse staat die Karel V, de belangrijkste man van Europa, nog niet in zijn macht had. Maar in 1543 gaf Hertog Willem II van Gelre zich over aan Karel V. Door het bekende Verdrag van Venlo in 1543 kwam er definitief een einde aan Gelres onafhankelijkheid en voor het eerst in de geschiedenis waren de zeventien Nederlandse gewesten verenigd onder één landsheer². Mét de Slag bij Woeringen in 1288 wordt het Verdrag van Venlo als een mijlpaal be-

schouwd op weg naar de scheiding van een ‘rheinische’ en van een ‘niederländische Welt’³. Ofschoon het overgrote deel van dit gewest tot de Staat der Zeventien Provinciën behoorde heeft de Staatse zaak in het Limburgse Maasdal rond 1600 iedere aantrekkingskracht verloren. Den Haag slaagt er niet in de bevolking in deze streek voor zich te winnen. De nieuwe Staatse bewindvoerders blijven een vreemd en gehaat element in de katholieke zuidelijke samenleving⁴. Na de Vrede van Utrecht, in 1713, werd het Gelders Overkwartier verdeeld tussen de Republiek, Pruisen en Oostenrijk. Venlo kwam aan de Republiek en Roermond aan Oostenrijk. Pruisen kreeg het grootste deel van het platteland⁵.

Tot 1794 behoort Venlo (zonder Blerick) tot Staats Opper-Gelre⁶. Ook plaatsen als Beesel en Belfeld behoren hiertoe. Meijel, Nederweert, Roermond behoren tot Oostenrijks Opper-Gelre. Arcen, Velden, Grubbenvorst, Helden, Horst, Kessel, Maasbree, Blerick en Sevenum behoren tot Pruisisch Opper-Gelre. Beegden, Haelen, Heythuysen, Horn, Neer, Roggel (het vroegere graafschap Horn) zijn weer onderhorig aan de prins-bisschop van Luik. De Noord-Limburgse plaatsen als Gennep, Mook, Middelaar behoren tot het hertogdom Kleef. En Tegelen, een plaats die aan Venlo grenst, is met o.a. Sittard onderhorig aan de hertog van Gulik. Het zijn deze toestanden die later de bekende historicus Rogier inspireren tot de volgende woorden⁷: ‘Vóór 1794 was die gestalte (de mogelijkheid van integratie in het Koninkrijk der Nederlanden, H.C.) niet of ternauwernood kenbaar en dientengevolge is Limburg voor de Nederlandse geschiedschrijving de meest onhandelbare provincie van alle elf. De historische kaart van Limburg vóór 1800 is bij machte de ondernemendste vorser tot vertwijfeling te brengen’. Wat verder de Franse tijd ook betekend mag hebben voor Limburg, zij heeft wel in grote lijnen de provincie gestalte gegeven.

Het is deze versnippering geweest en de spanning tussen Rijnlandse en Staatse invloed die mede de dialectologische kaart van Limburg en ook die van het gebied rond Venlo heeft getekend.

Wat de Duitse plaatsen betreft in dit onderzoek moet men beseffen dat in de 18-de eeuw het Nederlands nog de dominerende schrijftaal was. Pas in 1870 is hier het Nederlands als schrijftaal vervangen door het Hoogduits⁸. Toen de Franse troepen op het einde van de 18-de eeuw de Nederrijn bezetten, stieten zij op een Gelders Overkwartier, waarvan de ‘langue nationale’ het Nederlands was gebleven⁹. De redenen voor de conservatieve taalgeschiedenis van Geldern zijn de politiek-administratieve zelfstandigheid van deze provincie en haar culturele gerichtheid op het Zuid-Nederlands-Vlaamse gebied. Daarbij kwam nog dat de Pruisische overheid in dit onbetekenende achterland geen actieve taalpolitiek bedreef. Hierdoor kon het Nederlands zich tot aan het einde van de 18-de eeuw in dit Duitse gebied handhaven¹⁰. Het mag duidelijk zijn dat in de dialecten van over de grens bij Venlo nog veel Nederlandse klanken en woorden zitten. Dat zal ook wel uit mijn onderzoek blijken. Maar voor mijn onder-

zoek heb ik nog de dialectspreker ondervraagd en dan moet men in dit gebied bij een oudere generatie zijn. Immers de situatie van het dialect is in de Duitse Nederrijn op het einde van de twintigste eeuw geen rooskleurige meer. Uit een onderzoek naar het gebruik van dialect in de stad Nettetal, waartoe behoren Kaldenkirchen, Lobberich, Breyell, Hinsbeck en Leuth, in 1988¹¹ blijkt als één van de opvallendste resultaten, dat het gebruik van dialect bij scholieren en jeugdigen nog slechts bij 2.9% ligt. De ‘ideale’ dialectspreker in dit gebied, die ik met behulp van dr. Georg Cornelissen heb kunnen afvragen, vertekent de werkelijke dialectsituatie. Deze gedachte moet men tijdens dit verhaal steeds op de achtergrond erbij houden.

Doel en methode

De bedoeling van mijn onderzoek is om een aantal klank- en woordgrenzen rond Venlo grensoverschrijdend zo fijnmazig mogelijk vast te leggen. De loop van een aantal isoglossen is sinds Frings en Schrijnen wel bekend, maar ze hebben vooral de hoofdplaatsen genoemd. De Uerdinger lijn, de Panninger lijn en de Panninger zijlijn zijn dus nu alleen getekend voor het gebied rond Venlo, maar dan wel zo fijnmazig mogelijk. Voor mijn onderzoek had ik een beperkte vragenlijst opgesteld waarin een aantal klank- en eventuele woordgrenzen verwerkt waren. Het was ook mijn bedoeling om na te gaan of ook woordgrenzen de bekende Uerdinger lijn volgen. Uiteraard moest ik mij hierin beperken.

De vragenlijst was dus verdeeld in een klankgeografisch en woordgeografisch deel. Klankgeografisch waren de vragen naar het dialectwoord voor: *vinden, slaan, staan, schaaap, huis, kijken, nacht, hond, hebben* en *oud*. Voor eventuele woordgrenzen werd gevraagd naar het dialectwoord voor: *ik, mij, wij, wat, vrouwelijk varken, praten* en *sluitspeld*.

Deze vragenlijst heb ik in Nederlands Limburg afgevraagd in 26 plaatsen: Venlo (L 271), Blerick (L 269), Tegelen (L 270), Belfeld (L 297), Baarlo (L 295), Reuver (L 299), Beesel (L 300), Kessel (L 298), Helden Dorp (L 291), Panningen (L 290), Beringe (L 265c), Egchel (L 290a), Meijel (L 265), Neerkant (L 0265), Heibloem (L 293a), Roggel (L 293), Heythuysen (L 292), Grashoek (L 265d), Koningslust (L 265e), Kronenberg (L 265b), Sevenum (L 266), Maasbree (L 267), Horst (L 246), Grubbenvorst (L 249), Velden (L 268), Arcen L 250). Neerkant ligt wel in Noord-Brabant, maar spreekt voor de helft het Meijels dialect. Het had weinig zin om Griendtsveen bij de enquête te betrekken, omdat daar geen homogeen Griendtsveens bestaat. Griendtsveen is een recente veenkolonie zonder een historisch ontstaan dialect.¹²

Met behulp van het Amt für rheinische Landeskunde in de persoon van dr. Georg Cornelissen kon ik beschikken over informanten uit het aangrenzende Duitse gebied. Hierdoor kon ik materiaal verzamelen uit 15 plaatsen: Geldern, Straelen, Nieukerk, Herongen, Wachtendonk, Kalden-

kirchen, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Kempen, Viersen, Süchteln, Wankum, Dülken. In een later stadium kreeg ik nog gegevens binnen betreffende Oedt en Overhetfeld, maar die zijn niet meer op de kaart verwerkt kunnen worden.

Het Nederlandse materiaal heb ik mondeling, via de telefoon vooral, verzameld, het Duitse schriftelijk. Bijna alle informanten waren dialectsprekers uit de plaats zelf en nagenoeg alle ook uit de betrokken plaats geboortig, hetgeen de betrouwbaarheid van mijn gegevens alleen maar vergroot. Het feit dat er in een plaats steeds minder dialect wordt gesproken of het feit dat bepaalde klankverschijnselen in de dialecten onder zware druk staan van de standaardtaal of zelfs verdwijnen, speelt in mijn verhaal slechts een gedeeltelijke rol, omdat de toetsing is gebeurd bij autochtone oudere dialectsprekers. De gemiddelde leeftijd van de informanten is 62 jaar verspreid over 49 plaatsen.

Een beperkt aantal gegevens uit de plaatsen Arcen, Venlo, Blerick, Tegelen, Belfeld, Kessel, Helden Dorp, Beringe, Roggel, Heythuysen, Sevenum, Horst, Grubbenvorst, Velden komt uit de enquête van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (afg. RND). Dit zijn voor Limburg gegevens uit de jaren vijftig. Meestal komen ze overeen met de gegevens uit mijn enquête, soms wijken ze af. In het laatste geval kom ik erop terug.

Klankgeografie¹³

1. vinden/finden

Bij ‘vinden/finden’ gaat het om de dialectvarianten van inlautende *-nd-*. Er zijn vier mogelijkheden. De eerste is een vorm met behoud van *-nd-*, die men kent in allebei de standaardtaalwoorden. De tweede is de gevelariseerde vorm *-ng-*, de derde is de gemouilleerde vorm *-nj-* en de laatste kan een vorm zijn met alleen *-n-*.

Men vindt de - **nd** - terug in de dialectwoorden: *veende* (Arcen, Straelen), *vinde* (Venlo, Blerick, Velden), *finde* (Geldern, Nieukerk). Voor de Duitse en de Nederlandse uitspraak met *-nd-* geldt wel dat dit gebeurt onder invloed van de standaardtaalvorm.

De gevelariseerde vorm (- **ng** -) vindt men in: *vinge* (Tegelen, Belfeld, Baarlo, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Meijel, Neerkant, Egchel, Koningslust, Sevenum, Kronenberg, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Grashoek, Velden (vroeger), Grefrath, Breyell, Lobberich, Wankum, Viersen, Süchteln), *finge* (Herongen, Wachtendonk, Kaldenkirchen, Viersen, Dülken, Süchteln), *fienge* (Dülken), *fènge* (Dülken), *vènge* (Hinsbeck, Overhetfeld), *fönge* (Kempen).

De gemouilleerde vorm - **nj** - vindt men in *vinje* (Reuver, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Beesel). Deze plaatsen behoren bij het zogenaamde Midden-Limburgse mouilleringsgebied. Dit is een gebied waarin in het dialect in

bepaalde medeklinkercombinaties als *-nd*, *-nt*, *-ld*, *-lt*, *-gt*, *-pt*, *-bd*, *-st* een *j*-klank is te horen.

1. vinden/finden

In Venlo en Blerick moeten vroeger ook gevelariseerde vormen zijn geweest. Schrijnen¹⁴ zegt hierover in 1920: ‘De stad Venloo ligt midden in het gutturaliseringsgebied, en heeft zonder twijfel voorheen den algemeenen regel gevolgd. Nú is er geen spoor meer van te bekennen.’ Onder gutturalisering verstaan we hetzelfde als velarisering. Gutturale klanken zijn keelklanken. Gutturalisering van de *nt* en *nd* betekent dat deze klanken achter in de keel als *nk* of *ng* worden uitgesproken. Velarisering is de meer recente term voor dit verschijnsel. Onder invloed van Venlo stierf dit verschijnsel ook in Velden en Blerick uit. Van de gevelariseerde vorm in Velden zegt de informant dat zijn vader, geboren in 1872 in Velden, nog sprak van *vinge*. In Blerick moet dit verschijnsel volgens Frens Bakker¹⁵ toch nog langer stand hebben gehouden dan in het algemeen wordt aangenomen. Hij constateert dat zeker nog in de vroege jaren zeventig sommige, autochtone Blerickenaren nog in alle daarvoor in aanmerking komende woordvormen deze velarisering toepasten.

Het feit dat alle Duitse plaatsen op Nieuwerk en Geldern na de gevelariseerde vorm kennen is niet vreemd, wanneer men beseft dat het verschijnsel van de velarisering zich uitstrekt tot voorbij Keulen.

Een dialectvorm met inlautende *-n- fiëne* is opgegeven voor Nieuwekerk. Maar daarvan zegt de informant dat die verouderd is. De vorm *finde* is daar de huidige volgens mijn informatie.

2. slaan/schlagen

Bij de varianten van ‘slaan/ schlagen’ gaat het vooral om de anlaut. Is er al of niet sprake van een gemouilleerde *s*, dus *sjl-* of *sl-*. Het gaat hier om het verschijnsel dat men in dialectologenkringen aanduidt met de benaming Panninger lijn. De Nederlandse klankcombinaties *sp-*, *sl-*, *sn-*, *st-*, *sm-* worden ten zuidoosten van deze lijn uitgesproken als *sjp-*, *sjl-*, *sjn-*, *sjt-*, *sjm-*. De gemouilleerde uitspraak is een expansie geweest vanuit het Rijnland met name Keulen. Binnen deze verschijnselen die men ook wel samenvat onder de naam ‘Keulse waaijer’ wordt de Panninger lijn beschouwd als een relatief jonge Hoogduitse verovering¹⁶.

2. slaan/schlagen

In het verleden moet de isoglosse ook in het aangrenzende Duitse gebied aanwezig zijn geweest, maar nu is die tegenstelling er niet meer. Georg Cornelissen heeft mij ten stelligste bezworen¹⁷ dat er geen ongemouilleerde anlauten meer voorkomen bij *slaan*. Ook al schrijven informanten *slòën*, dan nog is de anlaut *sjl-*. Dus de tegenstelling waaraan de naam Panninger lijn is gegeven, kan men alleen in Nederlands Limburg

als een lijn op de kaart tekenen. Vanaf Venlo volgt deze lijn tegenwoordig de rijksgrens naar boven toe!

Heel waarschijnlijk als gevolg van het feit dat de Duitse informanten schriftelijk zijn geënqueteerd, komen er voor *slaan* nogal wat synoniemen voor: *hauen*, *schlagen*, *tuppen* (ned. *toepen*). Verschillende informanten geven de dialectvorm *sjlaare*. Deze vorm is een jongere, Rijnlandse uitspraak voor een ouder *sjlaage*. Daarentegen is er slechts één Limburgse informant, uit Grubbenvorst, die *houwen* geeft en zegt dat hij *slaan* niet kent in het dialect. De rest heeft allemaal een variant van *slaan*.

Voor het tekenen van de Panninger lijn zijn dus alleen de Limburgse gegevens van belang. Deze zijn: *slaon* (Arcen, Blerick, Venlo, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden), *slao* (Meijel, Neerkant), *sjlaon* (Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Egchel, Koningslust, Beesel, Grashoek). De tegenstelling tussen Venlo (*s*-sprekend) en Tegelen (*sj*-sprekend) moet wel berusten op de grens tussen het Gulikse Tegelen en het Gelderse Venlo. De informant van Koningslust twijfelt over *sl-* of *sjl-*. Het Koningslusters is een Heldens dialect, maar Koningslust is wel met Grashoek het meest noordelijke kerkdorp van Helden. Men zal op grond van de uitspraak *sjlaon* in Koningslust en Grashoek de Panninger lijn een stuk scherper kunnen trekken dan volgens de gegevens van Frings. Immers hij noemde¹⁸ als *sj*-plaatsen Tegelen, Baarlo, Helden, Panningen, Roggel, Heythuysen en als *s*-plaatsen Venlo, Blerick, Houtblerick, Maasbree, Meijel. Volgens Frings moeten Roggel (en dus ook Heibloem) en Heythuysen *sj*-sprekend zijn geweest. Zowel de twijfel over de uitspraak in Koningslust als de veranderde uitspraak in Roggel, (Heibloem) en Heythuysen is een teken dat er op de Panninger lijn vanuit het westen en noorden wordt gedrukt door de standaardtaaluitspraak.

De Duitse varianten van 'slaan' zijn: *sjlòën* (Grefrath, Breyell, Wankum) *sjlòën* (Straelen, Nieuwerk, Wachtendonk), *sjloon* (Geldern). Van het ned. 'houwen' en het du. 'hauen' komt de variant *hauë* voor in Straelen, Herongen, Breyell, Dülken, Süchteln, Oedt, Viersen en, zoals gezegd, in Grubbenvorst. Van het du. 'schlagen' komen verder de dialectvarianten *sjlaage* (Kaldenkirchen), *sjlaaje* (Hinsbeck) en *sjlaare* (Breyell, Lobberich, Viersen, Overhetfeld, Dülken, Oedt, Kempen) voor.

Tenslotte komt één keer voor *toeppe* (Dülken), een variant van du. *tuppen*.

3. staan/stehen

Ook bij dialectvarianten van 'staan/ stehēn' is het belangrijkste onderscheid gelegen in de anlaut. Het gaat dan om hetzelfde verschijnsel als bij 'slaan' nl. het al of niet mouilleren van de *s*, dus *sjtaan* of *staan*. Het gaat hier dus ook om een verschijnsel dat onderdeel uitmaakt van de Panninger lijn. De opgaven zijn: *staon* (Arcen, Venlo, Blerick, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden),

stao (Meijel, Neerkant), *sjaon* (Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Egchel, Beesel, *sjtoon* (Geldern, Kaldenkirchen), *sjtöën* (Nieuwekerk, Herongen, Wachtendonk, Viersen, Dülken, Süchteln, Oedt, Kempen), *sjtòën* (Straelen, Herongen, Grefrath, Overhetfeld, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Wankum, Dülken) en *sjtón* nog voor Viersen. In al deze Duitse opgaven vindt men nog het oorspronkelijke autochtone vocalisme terug en is er nog geen aanpassing aan het Hoogduitse *stehen*.

3. staan/stehen

Opvallend is dat er nu bij de Duitse antwoorden geen synoniemen zijn. Een aantal Duitse informanten schrijft de vorm duidelijk zonder *j* b.v. *stoahn*, *stoan*, *stohn*, maar we moeten al deze vormen interpreteren met mouillering erin, dus als *sjtoahn*, *sjtoan*, *sjtohn*. De informanten van Roggel en Heythuysen twijfelen over de uitspraak van *j* in *staan* meer dan over de *j* in *slaan*. *Staan* wordt in Roggel naast *staon* ook wel als *sjaon* uitgesproken en de informant van Heythuysen geeft op *sjaon* maar zegt erbij dat de *j* tegenwoordig meestal wordt weggelaten. Die mouillering in *staan* is er dus wel geweest en is er nog. Richting Roggel hoort men *sjaon* meer, zegt de informant van Heythuysen. Kortom men twijfelt hier. Welke vorm zal winnen is duidelijk. De oude gemouilleerde vorm staat onder druk.

4. schaap/Schaf

Het woord ‘schaap’ was afgevraagd met het oog op de anlaut. Het vocalisme is in de Limburgse plaatsen overal *ao* en in de Duitse plaatsen *ao* en vooral iets meer gesloten *oë* of *oo*. De oude anlaut *sk-* kan voor de onderzochte plaatsen *sch-* of *sj-* zijn. Deze tegenstelling wordt aangeduid met de naam Panninger zijlijn. Over de gehele lengte loopt deze lijn een stuk westelijker dan de Panninger lijn en doorsnijdt de provincie Belgisch Limburg ongeveer in het midden.

4a. schaap/Schaf

Voor de Duitse plaatsen geldt hier hetzelfde als bij de Panninger lijn (*sl/sjl* en *st/sjt*), dat er nergens nog de ongemouilleerde vorm voorkomt, dus overal *sj-*. Men kan dus de Panninger zijlijn tot aan de grens bij Venlo tekenen. Vandaar volgt de Panninger zijlijn de rijksgrens naar het noorden toe. Ook de Panninger zijlijn heeft zich in Limburg vastgelegd als gevolg van de invloed vanuit het Rijnland.

De dialectvormen voor *schaap* zijn: *sjaop* (Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Meijel(!), Neerkant (!), Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Nieuwkerk, Egchel, Beesel), *schaop* (Arcen, Blerick, Venlo, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden), *sjòëp* (Straelen, Herongen, Wachtendonk, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Viersen, Overhetfeld, Wankum, Dülken), *sjóëp*

(Herongen, Dülken, Süchteln, Oedt, Kempen), *sjoop* (Geldern, Kaldenkirchen).

4b. *sj-/sch-* naar Frings 1919

Frings¹⁹ noemde in 1919 als *sch-* plaatsen in dit gebied: Venlo, Blerick, Houtblerick, Maasbree en Meijel en als *sj-* plaatsen Tegelen, Baarlo, Helden en Panningen. Andere Heldense kerkdorpen worden niet genoemd. Het gevolg hiervan is geweest dat op indelingskaarten van de Nederlandse dialecten hierna Meijel steeds ten noordwesten van de Panninger zijlijn ligt. Het opmerkelijke is dat zelfs bij de oudste generatie Meijelsen steeds wordt gesproken van *sjòn* ‘schoon’, *sjoe:n* ‘schoenen’. Nergens hoort men de door Frings genoteerde *sch-* anlaut. Ook de oudst bekende schriftelijke bronnen van tussen de beide wereldoorlogen vermelden alleen maar *sj-* anlaut. Saillante bijkomstigheid is dat de meest bekende Rijnlandse isoglossen c.q. waaiers ten zuiden van Meijel afbuigen. In dit ene geval heeft Meijel de oostelijke opmars niet kunnen weerstaan, waarschijnlijk onder Heldense invloed. Het feit dat ook de informant uit Neerkant *sjaop* zegt, heeft als gevolg dat de Panninger zijlijn een stuk westelijker en noordelijker naar het zuiden afbuigt dan ze volgens de gegevens van Frings en later ook van Van Ginneken doet. Het was onder andere de bedoeling van mijn fijnmazig, kleinschalig onderzoek dit soort isoglossen scherper af te bakenen dan op grond van de globalere gegevens uit het verleden is gebeurd.

Opvallend is in de Duitse opgaven de afwezigheid van auslautende *-f*. De *-p* is nog niet verschoven. Aanpassing aan het Hoogduits heeft hier niet plaatsgevonden.

5. huis/Haus

In *huis* zit als vocaal oorspronkelijk de Oudgermaanse lange *oe*. Deze is in de Midden-Limburgse en de aangrenzende Duitse dialecten nog gebleven. De *oe* klinkt in bijna alle opgaven nog lang. De opgaven zijn: *hoe:s* (Arcen, Venlo, Blerick, Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Heibloem, Grashoek, Koningslust, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden, Egchel, Beesel, Straelen, Nieuwerk, Herongen, Wachtendonk, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Viersen, Overhetfeld, Wankum, Dülken, Süchteln, Kempen), *hoes* (*oe* kort, althans volgens de interpretatie) (Kaldenkirchen, Oedt), *hoe:ës* (Roggel, Heythuysen, Kronenberg), *hoe:ësj* (Kessel RND-opgave, Helden Dorp RND-opgave), *husj* (Meijel, Neerkant) en *huus* (Geldern).

5. huis/Haus

In *hoe:ësj* is de *s* gemouilleerd. In deze enquête (1997) is deze mouillering voor dezelfde plaatsen verdwenen. Afbrokkeling van dit verschijnsel. In *husj* hebben we het verschijnsel van wat ik noem de ‘Meijelse mouillering’²⁰. De Nederlandse diftong *ui* is een korte monoftong *u* geworden

met als gevolg mouillering van de *s*. Dit is een unicum. De enige die tot nu toe een verklaring van dit ‘Meijelse’ verschijnsel heeft gegeven is Van Ginneken²¹. Dalende diftongen *ui* en *ei* werken met het tweede element op alle volgende dentalen en *s/z*-klanken in, zodat ze heel sterk gemouilleerd worden: *rutj* ‘ruit’, *butje* ‘buiten’, *husj* ‘huis’, *grusj* ‘gruis’.

Een klankkaart van het vocalisme in ‘huis’/‘Haus’ is voor dit gebied eenzijdig, overal lange *oe*, te noemen, afgezien van de afwijkingen *hoes* (korte *oe*), *husj* en *huus*. *Huus* in Geldern preludeert op een isoglosse *huus-hoes*. Venray kent ook *huus*. Volgens Janssen²² is deze *huus-hoes*-lijn een vrij scherpe dialectgrens in Noord-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied²³, dit in tegenstelling tot de *muus-moes*-lijn. Maar de *huus-hoes*-isoglosse valt afgezien van het kleine stukje bij Geldern in dit verband buiten het onderzochte gebied.

6. kijken/gucken

In *kijken* is in de Limburgse dialecten overal nog de oorspronkelijke Oudgermaanse lange *ie* bewaard.

6. kijken/gucken

De Nederlandse diftong *ij* vindt men niet terug in het onderzochte gebied, ook niet in het aan Oost-Noord-Brabant grenzende Meijel. Mocht Meijel nogal sterk op het Oost-Noordbrabantse gebied gericht zijn wat dialect

betreft²⁴, hierin sluit het zich aan bij de Limburgse uitspraak. Overal wordt de *ie* lang uitgesproken behalve in Kaldenkirchen, tenminste volgens de opgave *kicke* die ik als *kiekke* interpreteer. De opgaven zijn: *kie:ke* (Arcen, Venlo, Blerick, Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Meijel, Neerkant, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Kronen-berg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden, Egchel, Beesel, Geldern, Straelen, Nieukerk, Herongen, Wachtendonk, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Viersen, Overhetfeld, Wankum, Dülken, Süchteln, Oedt, Kempen), *kiekke* (de dialectvorm is opgegeven als *kicke*) (Kaldenkirchen). Als enige synoniem is opgegeven *jaape* voor Lobberich. Dat is hetzelfde als het Nederlandse *gapen*. Maar *gapen* is eigenlijk ‘nieuwsgierig kijken’, terwijl ‘kijken’ veeleer een neutraal kijken is. Op grond van de opgaven hier moet men constateren dat de Duitse plaatsen zich niet hebben aangepast aan een Hoogduits woord, maar het oorspronkelijke, regionale woord hebben.

7. nacht/Nacht

In het onderzochte gebied komen maar liefst 12 dialectvarianten voor van

7a. nacht/Nacht

het woordtype ‘nacht/Nacht’ en één synoniem, het Duitse ‘Düster’, het Nederlandse ‘duister’.

Varianten zonder auslautende dentaal en een korte vocaal komen voor: *nach* (Venlo, Blerick, Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Koningslust, Maasbree, Grubbenvorst, Velden, Beesel, Egchel, Geldern); zonder auslautende dentaal en met lange klinker of tweeklank komen voor: *naach* (Nieukerk), *naaëch* (Arcen), *naoch* (Beringe, Kronenberg, Dülken), *nóëch* (Straelen, Wachtendonk), *nooch* (Kaldenkirchen, Overhetfeld. Varianten van ‘nacht’ met auslautende dentaal komen voor: met rekking van de vocaal *naacht* (Meijel, Neerkant, Horst), *naocht* (Pan-ningen, Beringe, Sevenum), zonder rekking van de vocaal *nacht* (Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust). De informant van Beringe vermeldt dat *naocht* de oudere vorm is en *naoch* de jongere. Op KAART no. 10 van de Isoglossen van Ramisch²⁵ ziet men een klein *noacht*-gebied dat Nederweert, Helden Dorp en Panningen omvat. Men moet hier dus ook Beringe nog bij betrekken. Schrijnen spelt de vorm met *oa* en interpreteert die meer als een tweeklank dan een monoftong *ao*.

7b. nacht/Nacht

Zwakke articulatie van de spirant *ch* veroorzaakte in een aantal Duitse dialecten vocalisering van deze *ch* tot een tweeklank *au*, *aj* of *éj* of een monoftong *aa*. Men krijgt dan vormen als *naut*, *najt*, *néjt* of *naat*: *naut* (Herongen, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Wankum), *najt* (Viersen, Dülken, Süchteln, Kempen) en *néjt* (Viersen, Oedt, Dülken). In het onder-

zochte gebied komen geen van deze laatste vormen in het Limburgse gebied voor. Wel zal men in Zuid-Limburg *naat*-varianten tegenkomen. Maar zo ver reikt dit onderzoek niet.

Het woordtype ‘Düster’ is als *duuster* vastgelegd voor Geldern en Straelen en als *duu:ster* voor Dülken. Maar het ging in dit onderwerp vooral om de varianten van *nacht/Nacht*.

8. hond/Hund

Bij de dialectvarianten van ‘hond/Hund’ kan de auslautende *-nd* gehandhaafd blijven als *-nt* in *hónt* (Arcen, Venlo, Blerick, Meijel, Neerkant, Grubbenvorst, Velden, Geldern) en *hoont* (Horst, Straelen, Nieukerk). De informanten van Blerick en Velden vermelden dat hun variant *hónt* een jonge realisatie is.

8. hond/Hund

In het onderzochte gebied kan de *-nd* velariseren of ook wel gutturaliseren tot *-ngt* of *-ngk* in: *hóngk* (Tegelen, Belfeld, Baarlo, Panningen, Grashoek, Koningslust, Kronenberg, Maasbree, Velden, Herongen, Wachtendonk, Kaldenkirchen, Grefrath, Süchteln, Oedt, Dülken, Breyell, Lobberich, Viersen, Overhetfeld, Wankum, Kempen), *hoongk* (Helden Dorp, Beringe, Egchel), *hòngk* (Hinsbeck), en *hóngt* (Kronenberg, Sevenum). De *hóngk*-opgave voor Velden wordt door de informant als oud c.q. verouderd genoemd. Zijn vader

had hij het nog horen zeggen. Opvallend is dat Schrijnen²⁶ in 1920 nog melding maakt van *hóngkt*-vormen in Helden (Dorp), Panningen, Maasbree en Sevenum, terwijl de huidige informanten slechts voor Sevenum en het kerkdorp Kronenberg *hóngt* opgeven. Volgens Schrijnen²⁷ berust het ontwikkelingsproces van *n* plus dentaal tot *ngk* op een oorspronkelijk gemouilleerde uitspraak van de *n*, dus *nj*. Men dient dan vormen als *hóngkt* te beschouwen als contaminatievormen. De gevelariseerde vormen *hóngk*, *hoongk*, *hóngt* in Limburg zijn dan ontstaan door infiltratie vanuit het Rijnland in het Midden-Limburgse mouilleringsgebied. Alle Duitse plaatsen hebben gevelariseerde vormen en die maken deel uit van een veel groter Rijnlands velariseringsgebied. Wat voor het Venlose *vinde* voor het Nederlandse *vinden* betreft nl. dat men daar geen gevelariseerde vorm *vinge* meer kent, geldt ook voor de Venlose vorm *hónt*. De verwachting is dat de gevelariseerde vormen *hóngk*, *hóngt* van de omgeving van Venlo zullen plaatsmaken voor de Venlose vorm *hónt*, dus met de uitgang van het standaardtaalwoord. De plaatsen Velden en Blerick hebben de Venlose vorm al overgenomen.

De derde categorie is die waarbij mouillering van de *-nd* optreedt dat wil zeggen dat er een *j* achter de medeklinkers *n* en *d* te horen is. Men krijgt dan de variant *hónjtj* (Reuver, Kessel, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Beesel). Dit *hónjtj*-gebied loopt naar het zuiden verder. Ook de mouillering in deze vormen staat onder druk. Passage constateerde reeds in 1953²⁸ dat mouillering in vooral de werkwoordsvervoeging als een typisch boers en achterlijk verschijnsel werd beschouwd door een aantal personen. Oude verschijnselen staan overal onder druk van de standaardtaalvormen.

Het vocalisme is in alle varianten een *o*-klank. Deze kan variëren van de korte meer gesloten *ó* in *hónt*, *hóngk*, *hóngt* en lange gesloten *oo* in *hoont*, *hoongk* tot de korte open *ò* in *hòngk*. Opvallend is dat bij de Duitse opgaven er geen is met een *oe*-vocalisme van het Hoogduitse *Hund*. Het oude vocalisme is gebleven.

Er is één Duits synoniem geantwoord nl. *höbbel* (Lobberich). Heel waarschijnlijk wordt hiermee een bepaald soort hond bedoeld.

9. hebben/haben

De dialectvariant *hèbbe* (Arcen, Venlo, Blerick, Belfeld, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Egchel, Koningslust, Grubbenvorst, Velden, Straelen, Nieuwkerk, Wachtendonk, Kaldenkirchen, Kempen, Overhetfeld) beantwoordt qua vocalisme het meest aan het Nederlandse *hebben*. Dat *hèbbe* voorkomt in de Nederrijn is niet verbazingwekkend. Bij Frings²⁹ lees ik: ‘Nachklänge eines alten *hebben* sind über die ganzen Rheinlande zerstreut’. Met een meer gesloten *e*-klank, de Franse *è*, hebben we *hébbe* (Tegelen, Meijel, Neerkant, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Egchel). Varianten met geronde klinker zijn *höbbe* (Venlo, Blerick, Baarlo, Reuver, Kessel, Heibloem, Heythuysen, Grubbenvorst, Velden, Beesel) en *hubbe* (Belfeld

26 z. *Isoglossen van Ramisch*, blz. 46.

27 z. *Isoglossen van Ramisch*, blz. 46.

28 z. J. Passage, *Mouilleringsverschijnselen in Nederlands Limburg*, doctorale scriptie Nijmegen z.j. (= 1953), deel II, blz. 42

29 z. *Frings/Van Ginneken 1919*, blz. 157.

(RND), Kessel (RND), Helden Dorp (RND), Roggel, Heythuysen (RND). De geronde vormen zijn voor Venlo, Blerick, Grubbenvorst, Velden de oudere vormen (RND!). Toch weer een verschuiving richting de standaardtaalvorm in Venlo en directe omgeving.

9. hebben/haben

Een tussenvorm of contaminatie tussen de Duitse lange vocaal *aa* in *haben* en de korte klinker met dubbele *bb* in de Limburgse varianten *hèbbe*, *hébbe*, *hubbe* en *höbbe* moet wel zijn *habbe* (Herongen, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Wankum, Viersen, Dülken, Süchteln, Oedt). Unica zijn *hèwwe* (Geldern) en *haabe* (Lobberich). De laatste opgave is twijfelachtig en valt uit de toon. *Hewwe* noemt Frings³⁰ Westfaals. Een opgave *hant* voor Dülken is geen infinitiefvorm maar een vervoegde vorm oa. de eerste persoon meervoud.

In nogal wat Duitse plaatsen hebben zich varianten van de autochtone vorm *hebben* gehandhaafd. Enige aanpassing aan het Hoogduits ziet men in de variant *habbe*.

10. oud/alt

Gewestelijk heeft zich in woorden als *oud* en *koud* het oude element *al* kunnen handhaven b.v. in de Venlose woorden *alt* en *kalt*. In het Nederlands is *a* voor *l + d* of *t* en *o* voor *l + d* of *t* tot *ou* geworden: b.v. *oud*, *koud* en ook *hout*, *goud*. In sommige dialecten kan men toch nog horen of er sprake is

30 z. Frings/Van Ginneken 1919, blz. 157.

van *a* voor *l + d* of *t* of *o* voor *l + d* of *t*. Zo spreekt men in het Meijels dialect van *kaaw* ‘koud’, *awt* ‘oud’ en van *hòwt* ‘hout’, *gòwt* ‘goud’.

In een aantal dialecten rond Venlo heeft zich *alt* gehandhaafd: *alt* (Arcen (RND), Blerick, Horst (RND), Grubbenvorst (RND), Velden, Geldern, Kempen, Viersen), *aalt* (Arcen (nu), Venlo, Blerick, Horst (nu), Nieuwerkerk), *òëlt* (Straelen, Herongen), *òlt* (Herongen, Wachtendonk, Wankum). Opvallend is dat er in Arcen en Horst in een vroegere enquête³¹ sprake was van *alt* en in mijn enquête van *aalt*.

10. oud/alt

Daarnaast heeft men de vorm waarin de *l* gevocaliseerd is. Daarbij kan men weer onderscheid maken in varianten met korte en lange monoftongen en diftongen. Met een lange monoftong zijn *aot* (Baarlo, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Maasbree, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Egchel, Viersen (vroeger), Dülken), *aat* (Blerick, Tegelen, Belfeld, Reuver, Grubbenvorst (nu), Overhetfeld, Dülken, Beesel) en *oot* (Kaldenkirchen, Oedt) en met een korte monoftong is *òt* (Dülken, Süchteln). Men ziet dat lang niet alle Duitse opgaven beantwoorden aan het Hoogduitse *alt*, maar meedoen met de gevocaliseerde vorm. Viersen en Blerick kennen nu de *alt*-variant, maar vroeger, zo zeggen de informanten uit die plaatsen, kende men *aot* in Viersen en *aat* in Blerick. Dat de *alt*-varianten in Limburg toch onder druk

31 z. *Enquête Reeks Nederlandse Dialectatlassen*, zin 126.

staan bewijst de huidige opgave *aat* en de vroegere RND-opgave *alt* voor Grubbenvorst

Diftongisch klinken *awt* (Meijel, Neerkant, Kronenberg) en *òwt* (Sevenum, Viersen).

Woordgeografie

Van de zeventien afgevraagde onderwerpen waren de eerste tien afgevraagd op grond van klankverschillen. De laatste zeven zijn afgevraagd met het oog op woordgeografische verschillen. Dan gaat het dus om verschillende woorden voor hetzelfde begrip.

11. ik/ich

Een bekende tegenstelling in het gebied rond Venlo is het verschil tussen *ik* en *ich*. De lijn die men tussen de *ik*-plaatsen enerzijds en de *ich*-, *iech*-, *isj*-, *iesj*- en *usj*-plaatsen anderzijds kan trekken, noemt men de Uerdinger lijn of linie. Deze naam is al in de vorige eeuw in 1877³² door de Duitser G. Wenker bedacht.

11. ik/ich

Men heeft hier volgens Frings³³ niet te maken met Hoogduitse klankverschuiving, omdat er geen Nederfrankische *k*-pronomina geweest

32 G. Wenker, *Das rheinische Platt*. Düsseldorf 1877. Nachdruck In: DDG 8 (1915), 1*-16*.

33 z. Frings/*Van Ginneken 1919*, blz. 105.

zijn. Ook Leenen³⁴ en Goossens³⁵ delen die mening. Leenen zegt: ‘Het is de grens van het voorkomen van Hoogduitse voornaamwoordelijke vormen in Nederland en Nederduits gebied. Als er onder zijn die door klankverschuiving getekend zijn, dan is dat toevallig en secundair’.

Al in 1920³⁶ werd de lijn in Limburg volgens de belangrijkste plaatsen getrokken. Schrijnen noemt dan de plaatsen ten noorden van de lijn: Venlo, Blerick, Houtblerick, Maasbree en Meijel. Zijn lijn vertoont een dalende lijn. Zijn opmerking dat de grensscheiding tussen de *ik*- en *ich*-dialecten vanaf Venlo-Tegelen tot Leende-Soerendonk één rechte lijn vormt, gaat volgens mijn mening niet meer op. Nu heb ik de lijn zo fijnmazig mogelijk proberen vast te leggen en dan kom ik in Limburg althans tot een tot boven Grashoek stijgende lijn en vervolgens met een scherpe hoek dalende.

In een aantal plaatsen ook in het aangrenzende Duitse gebied vindt men de vorm *ik* (Arcen, Venlo, Blerick, Meijel, Neerkant, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden, Geldern, Straelen, Nieukerk, Herongen, Wachtendonk, Kempen, Wankum) en in een ander aantal plaatsen vindt men varianten met ausloutend *ch* of *sj* nl. *ich* (Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Breyell, Overhetfeld, Egchel, Viersen, Dülken, Beesel), *iech* (Kaldenkirchen, Grefrath, Hinsbeck, Breyell (tegenwoordig), Lobberich, Süchteln, Viersen), *isj* (Dülken, Oedt), *iesj* (Viersen) en *usj* (Dülken). De *ik*-plaatsen in Duitsland handhaven zich nog, omdat de geënuqueterden betrouwbare dialectsprekers waren uit een oudere generatie. Maar Cornelissen³⁷ constateert in 1993 voor Kempen, dat steeds bij de *ik*-plaatsen heeft gehoord, nu een *isch*-opgave. Daaruit leidt hij twee dingen af: ten eerste een veranderende situatie in het historische monopolie van *ik* in Kempen en ten tweede dat *isch* in plaats van *ich* - wat Cornelissen noemt ‘die Koronalisierung des *Ich*-Lautes: *ch* wordt *sch*’ - een vrij jong verschijnsel is in het Rijnland dat zich vanuit het zuiden nu tot en met Kempen heeft verspreid. Van de drie informanten uit Kempen zeggen er twee *ik* en één zegt *ich* maar ook *ik*. Dit bevestigt de constatering van Cornelissen.

Veel inhoud heeft de Uerdinger lijn in Duitsland niet meer, omdat, zoals al eens eerder is opgemerkt, het aantal dialectsprekers in de Duitse Nederrijn zeer klein is geworden. Hoe lang nog zal de Uerdinger lijn bestand zijn tegen de invloed van het Hoogduitse *iech* in de Duitse *ik*-plaatsen en tegen de invloed van het Nederlandse *ik* in de Limburgse *ich*-plaatsen?

12. mij/mich

34 z. J. Leenen, De ware betekenis van de Uerdinger lijn. *NrhJb* 8 1965, blz. 124-128.

35 J. Goossens, *Sprachatlas des nördlichen Rheinlands und des südöstlichen Niederlands* ‘*Fränkischer Sprachatlas*’, tweede Lieferung Textband, Marburg 1994, blz. 16.

36 *Isoglossen van Ramisch KAART no. 2*, blz. 36.

37 G. Cornelissen, Die Dialekte von Kempen, St. Hubert und Tönisberg. Gemeinsamkeiten, Unterschiede, Varianten. In: *Campunni - Kempen. Geschichte einer niederrheinischen Stadt - Aufsätze* - . Redaktion: Friedrich Weinforth, Viersen 1993, blz. 377.

Bij *mij* en *mich* spreken we van twee verschillende woorden, omdat er een alternatieve vorm *mik* zou moeten zijn, wanneer men zou spreken van verschoven vorm in *mich* en die is er niet. Hiervoor geldt hetzelfde als wat

ik ten opzichte van *ik-ich* heb opgemerkt. Voor het grootste deel valt de *mij-mich* lijn samen met de *ik-ich* lijn, de Uerdinger lijn.

12. mij/mich

Maar in Nederlands Limburg zijn er meer plaatsen die *mich* zeggen dan *ich*. Hierdoor is de *mij-mich* lijn de grootste en verststreckende lijn van de ‘Keulse waaier’ en omvat het zogenaamde *mich*-kwartier. De varianten uit mijn enquête zijn: *mich* (Arcen, Venlo, Blerick, Tegelen, Belfeld, Baarlo, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Grubbenvorst, Vel-den, Geldern, Straelen, Herongen, Wachtendonk, Kaldenkirchen, Breyell, Kempen, Overhetfeld, Egchel, Viersen, Dülken, Beesel), *miech* (Nieukerk, Grefrath, Hinsbeck, Breyell (tegenwoordig), Lobberich, Wankum, Süchteln, Viersen), *misj* (Dülken, Oedt), *miesj* (Viersen) en *musj* (Dülken). Deze staan tegenover de varianten *méj* (Meijel, Neerkant, Horst) en *meej* (Kronenberg (ook)). Het merkwaardige is dat uit mijn gegevens blijkt dat Sevenum en Kronenberg *mich*-zeggend zijn. De informant van Kronenberg voegt er wel aan toe, dat men ook *meej* zegt. Ook P. Goossens con-stateerde³⁸ voor Sevenum hetzelfde dualisme. Het viermaal in de RND-zinnen voorkomende ‘mij’ werd telkens door *mich* vertaald. Bij een van de vier werd ook *mi-j* opgegeven met de opmerking dat *mich* de jongere vorm was. In de SGV-enquête³⁹ van 1914 wordt het

38 P. Goossens, Pronominalia in het land van Maas en Rijn. In: *Taal en Tongval XXI* (1969), 3-4, blz. 164.

39 z. *Enquête Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (SGV) 1914*, blz. 23 s.v. ‘die hond is de mijne’.

zinnetje ‘die hond is de mijne’ in het Sevenums vertaald met ‘din hongd is van mi-j’. Toen was er nog geen sprake van *mich*. Het is merkwaardig dat in Sevenum *mich*, een exponent van de Rijnlandse expansie, in deze eeuw nog het oudere *mij* heeft kunnen vervangen. Anderzijds is het ook normaal dat men op de grens vaak beide vormen zegt. Dat men in sommige Duitse plaatsen *miech* zegt in plaats van het autochtone *mich* wijst op de invloed van de standaard-taaluitspraak. De informant van Breyell zegt immers dat *miech* de tegenwoordige uitspraak is.

13. wij/wir

De belangrijkste tegenstelling zit hier in de vormen met auslautende *r* en monoftongische of diftongische uitgangen of, zoals Goossens⁴⁰ het formuleert: ‘Der Gegensatz zwischen den südöstlichen Formen auf *-r* und den nördlichen und westlichen mit vokalischem Auslaut’. De grens begint volgens Goossens tussen Tongeren en Maastricht en valt ten noorden van Maastricht tot kort voor Venlo min of meer samen met de loop van de Maas. Wij zullen hier het verloop van deze lijn traceren rond Venlo op grond van mijn enquête.

13. wij/wir

Vormen met diftong zijn *weej* (Arcen (nu), Venlo, Blerick, Belfeld (nu), Baarlo, Kronenberg, Maasbree (nu), Horst (nu), Grubbenvorst, Velden (nu),

40 J. Goossens, *Sprachatlas des....., zweite Lieferung*, Textband, 1994, blz. 121.

Grefrath, Wankum), *wi-j* (Arcen (RND), Tegelen, Sevenum, Geldern, Wachtendonk), *wéj* (Meijel, Neerkant, Straelen, Herongen) en *waj* (Herongen). Diftongisch met naslag is *wéë* (Helden Dorp (RND), Panningen, Beringe (RND), Egchel, Heibloem, Roggel, Heythuysen). Daarnaast klinken monoftongisch *wéé* (Helden Dorp (RND), Beringe (RND), Heibloem, Roggel) *wee* (Blerick (RND), Belfeld (RND), Kessel, Horst (RND), Velden (RND), Nieuwekerk, Kempen) en *wi* (Maasbree, Nieuwekerk, Oedt). Varianten met *r* zijn *wör* (Kaldenkirchen, Hinsbeck, Lobberich, Viersen, Dülken, Süchteln), *vör* (Breyell, Overhetfeld), *wur* (Viersen) en *veur* (Reuver, Beesel).

14. wat/etwas

De bedoeling van de vraag naar het onbepaalde voornaamwoord ‘wat’/ ‘etwas’ was om de tegenstelling tussen *wat*-varianten en *get-*, *jet-* varianten vast te leggen. Omdat de Duitse enquête schriftelijk gebeurde, zijn er een aantal synoniemen binnengekomen.

14. wat/etwas

Bij de Limburgse informanten kon ik door de telefoon erbij vragen, of men *get* voor ‘iets’ kende. De antwoorden zijn de volgende: *wat* (Arcen, Venlo, Blerick, Grashoek, Horst, Velden, Nieuwekerk), *waat* (Venlo (ouder)), *wa* (Meijel, Neerkant), *wet* (Venlo (oud ca. 1914), Blerick (ouder), Belfeld, Kronenberg, Sevenum, Maasbree (oud), Grubbenvorst), *gèt* (Tegelen, Baarlo,

Blerick (vroeger), Reuver, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Herongen, Egchel, Beesel), *jèt* (Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Kempen, Wankum, Viersen, Dülken, Oedt, Süchteln), *bietje*, gelijk aan het Nederlandse ‘beetje’ (Straelen), *bitsje*, gelijk aan het Nederlandse ‘beetje’ (Geldern, Herongen, Wachtendonk, Kaldenkirchen, Overhetfeld, Süchteln), *bitsjes* (Lobberich), *fietske*, van het Duitse ‘Fitz’⁴¹ (Geldern), *pingke* (Breyell) en *piengke* (Lobberich, Dülken). Het laatste woord vind ik niet terug in het *Rheinisches Wörterbuch*.

In het *Rheinisches Wörterbuch*⁴² vind ik geen *get*-opgaven. De *gèt*-opgave voor Herongen is de enige Nederlandse vorm in het Duitse gebied. Onder *jet* ‘etwas’⁴³ vindt men in het *Rheinisches Wörterbuch* *jèt*-opgaven voor Herongen, Wachtendonk en Wankum en ook nog *wèt*-opgaven voor Wachtendonk, Wankum en Herongen. Het *Rheinisches Wörterbuch* noemt *wèt* een ‘Mischform zwischen jèt und wat’, een contaminatievorm dus in het Limburgse tussen *wat* en *gèt*. Bij de huidige opgaven van het Duitse gebied zijn er geen *wat*-/*wèt*-varianten meer bij. Dit duidt erop dat het Nederlandse *wat* en *wet* daar niet meer voorkomen, alhoewel er vroeger de *wat/wèt* - *gèt,jèt*-isoglosse moet hebben gelopen. Van de zeven Limburgse *wèt*-opgaven wordt van drie plaatsen (Venlo, Blerick, Maasbree) gezegd dat *wèt* oud of verouderd is. De SGV-enquête⁴⁴ uit 1914 vermeldt nog voor Sevenum, Blerick, Tegelen en Belfeld *wet* voor *wat*. Ook in Limburg valt *wèt* terug. Het feit dat *wat/wèt* niet meer werd gebruikt in het Duitse gebied en men wellicht aarzelend overschakelde op het zuidelijker *jèt* moet wel het groot aantal synoniemen veroorzaakt hebben in het Duitse gebied.

15. vrouwelijk varken/Sau

Naast een isoglosse *zeug/zoog/* - *zouw* dacht ik met deze vraag ook nog andere isoglossen te kunnen vaststellen in dit gebied nl. die tussen *zeug*, *zoog* enerzijds en *kreem* anderzijds of tussen *zouw* en *kreem*. Uit WLD aflevering I.12 (Kleinvee/pluimvee) was mij gebleken dat er in Midden-Limburg vaak *kreem* of *krieëm* tegen het vrouwelijk varken wordt gezegd. Uit het *Rheinisches Wörterbuch*⁴⁵ bleek mij dat er voor het Duitse gebied een addertje onder het gras zat. Immers hier werd van *Krieme* de definitie gegeven ‘junges, weibliches Schwein, bis es Junge kriegt; danach ist es eine Sau’. Dus een *zouw* en een *kreem* zijn in het Duitse gebied twee verschillende varkens. Voor het Limburgse gebied geldt dat niet volgens WLD I.12 (het lemma ZEUG). Het *Rheinisches Wörterbuch* vermeldt dat *Krieme* ten zuiden van ons gebied voorkomt langs de Rijn met als centrum Keulen, dus viel dit woord af voor de Duitse plaatsen.

41 *Rheinisches Wörterbuch*, Zweiter Band E-G, Berlin 1931, blz. 507 s.v. **Fitz** VI.

42 *Rheinisches Wörterbuch*, Zweiter Band E-G, Berlin 1931.

43 *Rheinisches Wörterbuch*, Dritter Band H-J, Berlin 1935, blz. 1167 s.v. **jet**.

44 z. SGV-enquête blz. 42 s.v. **wat**.

45 *Rheinisches Wörterbuch*, Vierter Band K, Berlin 1938, blz. 1507 s.v. **Krieme**.

Op de vraag naar het dialectwoord voor de ‘zeug’ of ‘Sau’ werd het volgende geantwoord: *zeuch* (Arcen, Tegelen, Reuver, Kessel, Helden Dorp, Beesel), *zooch* (Venlo, Blerick, Belfeld, Baarlo, Panningen, Beringe,

Heibloem, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden, Straelen, Nieuwkerk, Wachtendonk, Herongen), *zóch* (Meijel, Neerkant, Geldern), *zòòch* (Wankum), *zóëch* (Herongen), *zooëch* (Egchel), *kreem* (Heythuysen), *krieëm* (Roggel), *zów* (Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich), *zauwe* (Dülken), *zaw* (Overhetfeld, Viersen, Dülken, Oedt, Süchteln), *zóë* (Dülken), *vèrke* (Kaldenkirchen), *vèrreke* (Dülken).

15. vrouwelijk varken/Sau

Heel waarschijnlijk moeten de *zeug*-opgaven aan beïnvloeding door het standaardtaalwoord toegeschreven worden. Het woord *zoog* is in heel het onderzochte gebied autochtoon geweest getuige ook nog de vele opgaven uit Duitse plaatsen. Hier moet *zouw* jonger zijn en moet het gebruik ervan ook onder invloed van het standaardtaalwoord *Sau* ontstaan zijn. De varianten *kreem* en *krieëm* voor Heythuysen en Roggel zijn de noordelijke voorlopers van een Midden-Limburgs *kreem*-gebied. Opvallend was dat de informant uit Heibloem, een kerkdorp van Roggel, het Woord *kreem* niet kende, ofschoon hij toch landbouwer was geweest.

16. praten/spreken

In het Meijels dialect is het Nederlandse *praten* *pròòte* en ik wist dat ze in Helden daar *kalle* tegen zeggen. Ik wilde via deze vraag achterhalen of er

in deze streek ook een tegenstelling *praten-spreken-kallen* aanwezig is. *Kallen* komt volgens het WNT⁴⁶ nu nog gewestelijk, in oostelijke streken, voor, maar het is al een oud woord dat ook in het Middelnederlands bekend was. Het is hetzelfde woord als het Engelse *call* ‘roepen’. In Limburg komt het onder een lijn Venlo-Meijel veelvuldig nog voor tot in Maastricht en Kerkrade toe en ook in Belgisch Limburg. Ook in het Rijnland komt het algemeen voor⁴⁷ in de betekenis ‘spreken, im weitesten Sinne des Wortes’. Maar in Geldern wordt *kallen* als vreemd ervaren. In het Rijnlandse gebied moet *sjprééche* in de laatste decennia van de vorige eeuw sterk zijn opgekomen ten koste van *kallen*. Deze tendens wordt in deze eeuw natuurlijk nog versterkt door het Hoogduitse *sprechen*. Van de Duitse informanten zijn er ook een aantal opgaven die aan het woordtype ‘spreken’ beantwoorden. Opvallend is wel dat bij al deze Duitse opgaven voor *sprechen* nergens sprake is van dialectvarianten waarbij de *k* verschoven is naar *ch*. Hier heeft zich een autochtone ‘Nederlandse’ situatie gehandhaafd.

16. praten/spreken

De binnengekomen opgaven zijn: *pròòte* (Arcen, Venlo, Blerick, Tegelen, Belfeld, Baarlo, Kessel, Meijel, Neerkant, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Kronenberg, Sevenum, Maasbree, Horst, Grubbenvorst, Velden, Egchel, *kalle* (Reuver, Tegelen (‘meer onderhoudend praten’), Baarlo (minder

46 z. *Woordenboek der Nederlandsche Taal VII 1*, blz. 1008 s.v. **kallen**.

47 *Rheinisches Wörterbuch*, Vierter Band K, blz. 83 s.v. **kallen**.

gebruikelijk), Kessel, Helden Dorp, Panningen, Beringe, Heibloem, Roggel, Heythuysen, Grashoek, Koningslust, Kronenberg (100 jaar geleden), Maasbree, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Overhetfeld, Egchel, Viersen, Dülken, Oedt, Süchteln, Beesel), *sjprééke* (Tegelen), *sjprèèke* (Geldern, Nieukerk), *sjprééke* (Straelen, Herongen, Grefrath, Hinsbeck, Breyell (tegenwoordig vaak), Lobberich, Viersen), *sjprèèke* (Wachtendonk, Kempen), *sjpreeke* (Kaldenkirchen), *sjprièke* (Wankum), *sjprièke* (Herongen, Dülken).

Wat *kallen* betreft merken de informanten van Maasbree en Kronenberg op dat het woord vroeger bekend was. In een aantal plaatsen komen zowel varianten van *praten* als van *kallen* voor: Heythuysen, Egchel, Koningslust, Grashoek. De opgave *sjprééke* voor Tegelen sluit als enige Limburgse aan bij de Duitse opgaven *spreken*. Men kan zeggen dat het oude *kallen* verdrongen wordt door *praten* en *spreken/sprechen*.

17. sluitspeld/Spange

De laatste vraag van de enquête betrof het begrip ‘sluitspeld’ of ‘veiligheidsspeld’. De Duitse informanten werd gevraagd het woord te geven voor *Spang*. Of ze allen gedacht hebben aan hetzelfde begrip ‘veiligheidsspeld’ is mij niet voor 100% bekend.

17. sluitspeld/Spange

Het Rheinisches Wörterbuch⁴⁸ geeft als betekenis voor *Spange* ‘Haarspange en Stecknadel’. Zowel de haarspeld als de steeknaald lijken mij iets anders dan de veiligheidsspeld.

De volgende antwoorden kwamen hierop binnen: *sjloe:tsjpèlt* (Belfeld, Kessel, Helden Dorp, Panningen, Heythuysen, Egchel), *sjloe:tspèlt* (Baarlo, Beringe, Koningslust), *sloe:tspèlt* (Arcen), *slutjispèlt* (Neerkant), *toespèèlt* (Grashoek, Kronenberg, Horst, Grubbenvorst), *toesjpèlt* (Tegelen), *toespèlt* (Roggel, Sevenum), *toespèèl* (Meijel), *spèlt* (Venlo, Blerick (nu), Velden), *sjpang* (Kessel, Heythuysen, Geldern, Nieuwkerk, Kaldenkirchen, Grefrath, Hinsbeck, Breyell, Lobberich, Kempen, Overhetfeld, Viersen, Dülken, Oedt, Süchteln), *spang* (Blerick), *sjpòëng* (Straelen, Wachtendonk, Herongen), *sjpóng* (Herongen, Wankum), *sjloe:tsjpang* (Beesel, Reuver), *toesjpangel* (Roggel), *sloe:tspèngel* (Heibloem). Alhoewel *spang*- en *spangel*-varianten in de Limburgse plaatsen voorkomen, is het niet algemeen gangbaar. De informanten van Blerick en Roggel zeggen bovendien dat hun woorden oud zijn. Als *spang* in de Limburgse plaatsen algemeen is geweest, dan moet dat toch al lang geleden zijn. Opvallend is dat een aantal informanten niet consequent de verschijnselen van de Panninger lijn toepast: naast *sjloe:tsjpèlt* ook *sjloe:tspèlt*, wel *toesjpangel* in Roggel maar *sloe:tspèngel* in Heibloem. Maar dat in Roggel, Heibloem en Heythuysen de Panninger lijn diffuus is tegenwoordig, hebben we al eerder kunnen constateren.

Samenvatting

In het algemeen kan men zeggen dat autochtone klanken en woorden zich handhaven, ook in het Duitse gebied. Maar daarnaast is er ook een proces aan de gang van afbrokkeling en aanpassing aan de standaardtaal.

Wanneer men spreekt van een bundel isoglossen in dit gebied waarvan de Uerdinger lijn wel de bekendste is, dan kan men van de onderzochte onderwerpen voor het Limburgse gebied in vijf gevallen spreken, in grote lijnen tenminste, van deel uitmakend van die bundel: de Uerdinger lijn, de Panninger lijn (*sjt-/st*), de Panninger zijlijn (*sch-/sj*), *wet/wat-get*, *praten-kallen*, en met een afwijking ook de *mij-mich* lijn. In het Duitse gebied is hiervan nog alleen de Uerdinger lijn een isoglosse. Er is hier dus duidelijk sprake van flinke afbrokkeling. Wanneer men hieraan nog toevoegt het feit dat men in het Duitse gebied nog maar voor een klein percentage dialect spreekt, berusten autochtone woord- en klankiso-glossen op een zeer kleine basis.

Autochtoon en zich handhavend kan men voor het Duitse gebied noemen: het *o*-vocalisme in *staan/stehen*, de onverschoven *-p* in *schaap/Schaf*, de lange vocaal *-oe-* in *huis/Haus*, de lange vocaal *-ie-* in *kijken/gucken*, de gevocabaliseerde vormen *naut*, *najt* en *néjt* voor *nacht/Nacht*, de gevelariseerde vormen *hóngk* in *hond/Hund* en *finge* in *vinden/finden*, het *o*-vocalisme in *hond/Hund*, *hèbben* en *habben* voor *hebben/haben*, *zoog-*

48 *Rheinisches Wörterbuch*, Achter Band Se-T, Berlin 1958-1964, blz. 249 s.v. **Spange**.

varianten voor het *vrouwelijk varken/Sau*, en de inlautende *-k-* in *spreken/sprechen*, de *ik* voor *ik/ich* en de vormen van *wij* met een vocaaluitgang tegenover die met een auslautende *-r*.

Wat het Limburgse gebied betreft kan men spreken van een zich nog redelijk handhaven van woordenschat en klankverschijnselen. Maar ook hier vindt afbrokkeling plaats. In het Limburgse gebied kan men afbrokkeling constateren van de velarisering in *vinden* en *hond* in en rond Venlo, *alt* voor *oud* staat onder lichte druk b.v. in Grubbenvorst, geronde vormen als *höbbe* en *hubbe* voor *hebben* staan onder druk in Venlo, Blerick, Grubbenvorst en Velden, *wèt* voor *wat* verdwijnt in Venlo, Blerick en Maasbree, *kallen* voor *praten* vermindert, o.a. in Maasbree en Kronenberg en *spang* voor *sluitspeld* verdwijnt in Blerick en Roggel.

In het Duitse gebied zijn verdwenen de tegenstellingen van de Panninger lijn en Panninger zijlijn. De Uerdinger lijn staat in Kempen onder druk van het Hoogduitse *ich*. De uitspraak *mich* staat in Breyell onder druk van de uitspraak van de standaardtaaluitspraak *miech*. *Kallen* moet in het Duitse gebied geleidelijk wijken voor *spreken*. *Wèt* en *wat* zijn in het Duitse gebied verdwenen.

Curieus en tegen de ontwikkeling in is dat in Sevenum in deze eeuw *mi-j* heeft moeten plaatsmaken voor *mich*.

Verder heeft deze fijnmazige, kleinschalige enquête uitgewezen dat de Panninger lijn in Roggel, Heythuysen en Heibloem wankelt en ten oosten van deze plaatsen gaat lopen en dat de Uerdinger lijn en de Panninger lijn noordelijker getrokken moeten worden dan gangbaar of bekend was door het feit dat Grashoek en Koningslust Heldense kerkdorpen zijn en *ich-* sprekend.

Het feit dat Meijel en Neerkant *sj-* in anlaut kennen in plaats van *sch-*, doet de Panninger zijlijn anders, westelijker en noordelijker, lopen dan volgens de gegevens van Frings en Van Ginneken, die voor Meijel een anlaut *sch-* noteerden.

Dat woorden en klanken niet voor altijd vastliggen in rotsvaste isoglossen en dat dialecten steeds in beweging zijn, is ook uit dit verhaal gebleken. Het zal steeds een strijd blijven tussen handhaving, aanpassing en verandering.

Eindnoten:

- 1 z. Th. Turlings, A. van Drunen, Overzicht van de ontwikkeling van de economische structuur van Limburg. In: *Limburg's Verleden I*, Schiedam 1976, blz. 198.
- 2 z. R. Camps, T. Huijs, *Historisch Vademecum Venlo 650 jaar stad*, Venlo 1993, blz. 30.
- 3 P.C. Boeren, De Middeleeuwen c. 1000-1543. In: *Limburg's Verleden II*, Schiedam 1976, blz. 63.
- 4 H. Wouters, Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige- en de Dertigjarige Oorlog met inleiding en vervolg 1543-1663. In: *Limburg's Verleden II*, blz. 264.
- 5 z. *Camps 1993*, blz. 71.
- 6 z. L.J. Rogier m.m.v. M.G. Spiertz, Limburg in de Franse tijd. In: *Limburg's Verleden II*, blz. 671.
- 7 z. L.J. Rogier m.m.v. M.G. Spiertz, Limburg in de Franse tijd. In: *Limburg's Verleden II*, blz. 668.
- 8 G. Cornelissen, *Das Niederländische im preußischen Gelderland und seine Ablösung durch das Deutsche*, Geldern 1986, blz. 15.

- 9 G. Cornelissen, Kleve, Geldern, Moers und Rheinberg. Territoriale Aspekte der niederrheinischen Sprachgeschichte am Ende des 18. Jahrhunderts. In: *Niederdeutsches Wort*, Band 28/ 1988, blz. 147.
- 10 G. Cornelissen, *Niederdeutsches Wort*, Band 28/ 1988, blz. 147.
- 11 Ernst Cremers, Jede Sprache, die ausstirbt, ist zu betrouern. In: *Juun, Magazin für Kultur & Politik am Niederrhein*, 2. Jahrgang nr. 1/ 1988, blz. 108.
- 12 Zie voor de dialectsituatie in Griendtsveen: H. Cromptvoets, (1996), De situatie van het dialect in Griendtsveen. In: R. van Hout en J. Kruijzen (red.), *Taalvariaties. Toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht, blz. 41-54.
- 13 Voor de spelling van de dialectvarianten is gebruikgemaakt van de spelling zoals die werd toegepast in H. Cromptvoets, *Mééls Woordeboek*, Heythuysen 1991. Zie hierin de voorschriften op bladzijde 10-12.
- 14 J. Schrijnen, *De isoglossen van Ramisch in Nederland*, Bussum 1920, blz. 46.
- 15 Frens Bakker & A.W.L.P. Hendrikx, *'t Blièriks van vruujer*, 1995, blz. 20.
- 16 z. Th. Frings und J. van Ginneken, Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg. In: *Zeitschrift für Deutsche Mundarten*, Berlin 1919, blz. 162.
- 17 Hij verwijst hiervoor naar Georg Cornelissen, Peter Honnen und Fritz Langensiepen (herausg.), *Das rheinisch Platt. Eine Bestandsaufnahme*. Köln 1989.
- 18 z. *Frings/ Van Ginneken 1919*, blz. 161-162.
- 19 z. *Frings/ Van Ginneken 1919*, blz. 160.
- 20 z. H. Cromptvoets, Meijel: dialectologisch een scharnier en tevens een zwart gat. *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde*, nr. 61, Hasselt 1991, blz. 7.
- 21 z. J. van Ginneken, *Ras en taal*, Amsterdam 1935, blz. 75.
- 22 W.A.F. Janssen, *De verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland*, Maastricht 1949 tweede druk, blz. 50 en 51.
- 23 z. W.A.F. Janssen, *Atlas met isoglossenkaartjes behorende bij De verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland*, Maastricht 1949, Kaart I. Huis, Muis, blz. 6-7.
- 24 z. H. Cromptvoets, Het Meijels een overwegend Brabants dialect. Een microdialectgeografisch onderzoek. In: Kruijzen J., *Liber Amicorum Weijnen*, Assen 1980, blz. 36-45.
- 25 z. *Isoglossen van Ramisch KAART no. 10*, blz. 56.